

V SPOMIN

SAVO BRELIH (1927 – 2012)

Dne 2. marca 2012 je v Ljubljani preminil slovenski naravoslovec in muzeolog Savo Brelih. Izteklo se je izjemno plodno življenje raziskovalca in muzejskega kuratorja, enega najboljših poznavalcev slovenske favne in mednarodno priznanega specialista za več živalskih skupin. Ostali smo tudi brez blagega, prijetnega človeka in zvestega prijatelja.

Savo (Sači, kot so ga klicali njegovi študentski kolegi) se je rodil 5. maja 1927 v Ljubljani, v zavedni primorski družini. Tako se je kot šestnajstletnik, skupaj z družino, vključil v narodnoosvobodilni boj, bil kot partizan ranjen, ujet in interniran v koncentracijsko taborišče Dachau. Kmalu po končani vojni (1946) se je pridružil Prirodoslovnemu muzeju Slovenije, najprej kot prostovoljec, leta 1947 kot redno zaposlen entomolog. Ne glede na izkazano dejavnost v odporu in sodelovanju pri povojni obnovi države je bil leta 1952 obsojen na leto dni konfinacije na zloglasnem Golem otoku. Ti turbulentni dogodki so zapustili sled na mirnem, mladem človeku, ki so ga že od zgodnje mladosti zanimale živali, predvsem žuželke. V tem zgodnjem obdobju ga je znani koleopterolog Alfonz Gspan uvajal v entomologijo. Nadaljnjih šest desetletij in pol je Savo v celoti posvetil zoološkim raziskavam različnih živalskih skupin, vse življenje pa je ostal zvest hroščem. Upokojitev leta 1980 ni v ničemer vplivala na utečeni tok njegovega dela in življenja. Vse do zadnjih dni je ostal predan muzejskim zbirkam in favnističnim ter taksonomskim raziskavam.

V zoologiji velja nenapisano pravilo, pa katerem taksonom obvlada največ tisoč živalskih vrst. To za Sava zagotovo ni veljalo. Obseg njegovega poznavanja živalskih oblik je bil domala enciklopedičen, njegova zmožnost zaznavanja drobnih razlik med ozko sorodnimi vrstami pa je bila legendarna. Pri delu je bil potrpežljiv, natančen, vztrajen in dosleden, predvsem pa ga je živa narava globoko fascinirala. Najbolj čudovite lastnosti imajo neznatna in »vsakdanja« bitja, vendar je dano le redkim ljudem, da jih tam vidijo. Savu je bila ta zmožnost položena že v zibelko, in ohranil jo je skozi vse svoje življenje.

Osrednji temi Savovega življenja sta bili zoologija in urejanje naravoslovnih zbirk, pritegnili sta ga zlasti favnistika in zoološka sistematika. Zbiral in preučeval je različne skupine žuželk in plazilce, tako da je v strokovni javnosti znan predvsem kot entomolog in herpetolog. Večina njegovih najpomembnejših objav je prav s teh dveh področij. Najaktivnejše obdobje je preživel v nekdanji Jugoslaviji, ki je tudi določala geografski okvir večjega dela njegovih terenskih raziskav. V zgodnjih 60-ih letih se je udeležil polletne slovenske odprave v Etiopijo, kjer je zbiral predvsem zunanje zajedavce ptičev. V njegovem znanstvenem opusu se odlikujejo, poleg znanstvenih člankov z opisi niza novih taksonov, predvsem obsežne monografije. Prav vsaka izmed njih

Foto: Ciril Milnar

je temelj poznavanja in razumevanja določene živalske skupine na danem ozemlju. Ta dela je objavljaj bodisi sam ali pa v soavtorstvu z različnimi sodelavci iz Slovenije in zamejstva. Posebne omembe so vredni taksonomski katalog plazilcev nekdanje Jugoslavije (1974), taksonomske in favnistične sinteze žuželčnih zajedavcev na sesalcih Jugoslavije in favnistični pregledi hroščev slovenskega ozemlja. Savo se je ukvarjal tudi z mamologijo in ornitologijo, pri čemer so ga sesalci in ptiči zanimali predvsem kot gostitelji zajedavcev. Kako široko področje je pokrival, je razvidno tudi iz njegove objave o prvem pojavljanju šakalov v Sloveniji (1953). Danes, ko se jugovzhodna Evropa spopada z eksplozivnim širjenjem teh živali, se Savova objava izpred več kot pol stoletja v strokovni literaturi ponovno upošteva in navaja – nenavaden unikum za čas, v katerem redki znanstveni članki pobegnejo pozabi za dlje kot desetletje, velika večina pa je pozabljena v nekaj letih po objavi.

Druga polovica prejšnjega stoletja ni bila naklonjena naravoslovnim »študijskim« zbirkam. Prevladujoče mnenje, ki se je vtihotapilo tudi v miselnost Prirodoslovnega muzeja, je v zbirkah videlo usledino minulega obdobja, njihov »smisel« pa v kopičenju prahu. Tudi v takšni atmosferi je Savo ostal zvest svojemu prepričanju o pomenu raziskovalnih zbir in njihovi nenadomestljivosti pri tem, čemur danes pravimo dokumentiranje biodiverzitete na nivoju vrst. Tako je z osebnim posredovanjem večkrat prepričal, da bi zbirke končale v ognju ali na smetišču. V teh za kuratorja nelahkih letih je neutrudno gradil študijske zbirke, ki so danes neprecenljive vrednosti in temeljni zoološki inventar Prirodoslovnega muzeja Slovenije. Njegova najpomembnejša dediščina obsega več kot 70.000 prepariranih hroščev, približno 25.000 mikroskopskih preparatov različnih zunanjih zajedavcev in 4.200 primerkov plazilcev, zlasti kuščaric z jadranskih otokov. Muzejske primerke s Savovimi etiketami pa najdemo tudi v številnih drugih zbirkah Prirodoslovnega muzeja, npr. med sesalci, ptiči, dvoživkami itd.

Savo so bile zbirke osnovno orodje pri preučevanju vrstne pestrosti in pri dokumentiranju območij razširjenosti posameznih vrst. Po drugi strani pa se je zavedal pomena muzejskih zbir za razumevanje sprememb v okolju. Do tega spoznanja se je v veliki meri dokopal v desetletjih opazovanja vrstne sestave hroščev na kmetijskih površinah v okolici Ljubljane. Danes, ko je vpliv globalnih klimatskih sprememb na biodiverziteti splošno sprejeto dejstvo, mednarodna znanstvena skupnost (ponovno) ceni nenadomestljivi pomen naravoslovnih zbir pri dejavnosti, ki jo poznamo kot monitoring biodiverzitete in njenih odzivov na spremembe. Poleg tega nam današnji eksplozivni razvoj raziskovalnih tehnik omogoča, da iz starih muzejskih primerkov izvlečemo povsem novo informacijo, ki osvetli preučevani fenomen s povsem drugega zornega kota. Skratka, zbirke so ena najpomembnejših infrastruktur pri preučevanju biodiverzitete. Tu je bil Savo vizionar, plodove njegovega muzeološkega dela pa smo začeli uživati še v času njegovega življenja. Za ponazoritev bo zadostoval en sam primer. V rdečem seznamu dvoživk Slovenije bomo v kategoriji izumrlih taksonov našli podvrsto alpskega pupka *Mesotriton alpestris lacusnigri*. Taksonomski status te podvrste, endemične za Črno jezero v Triglavskem pogorju, je bil sicer ves čas dvomljiv. Preverba je v takšnih primerih mogoča le, če je ohranjen zadosti kakovosten material izumrlega taksona. Prirodoslovni muzej Slovenije hrani dva primerka črnojezerske podvrste, ki ju je Savo Brelih našel leta 1953, torej še preden so pupke v Črnem jezeru iztrebile tja zanesene ribe. Ta material je omogočil molekularno analizo, ki je hitro pokazala, da pupki iz Črnega jezera niso v ničemer posebni. Z njihovim izginotjem smo sicer izgubili lokalno populacijo, nikakor pa ne evolijske enote oziroma taksona. Brez muzejskega materiala in brez več kot pol stoletja stare vizije kustosa tega vprašanja morda sploh ne bi bili nikoli pojasnili. V svoji dediščini nam je Savo zapustil desetine tisočev takšnih prič o biodiverziteti minulega časa.

V slovenski zoologiji in v Prirodoslovnem muzeju je Savo Brelih zapustil globoko in neizbrisno sled. Ustanovil je nekaj največjih in najpomembnejši zooloških zbir, ki po obsegu in kakovosti shranjenega materiala in spremne dokumentacije najbrž ne bodo nikoli presežene. Bil je tudi

Foto: Arne Hodalič

Sava Brelih v svojem stanovanju pri urejanju zbirke hroščev.

pobudnik in soustanovitelj revije *Scopolia*, v kateri je objavil večino svojih najpomembnejših monografij. Seznam objav v tej reviji je naveden na koncu tega besedila.

Čeprav so Sava daleč najbolj zanimale študijske zbirke ob raziskovalnem delu, se je odzival na druge izzive, ki so jih pred zoologa in naravoslovca postavljali novi časi. Leta 1967 je pripravil razstavo živih plazilcev tedanje Jugoslavije, eno najuspešnejših muzejskih razstav v povojnem obdobju. V vsej zgodovini obstoja Ljubljane je bil to edini dogodek, ko si je bilo nekaj mesecev v muzejski stavbi mogoče ogledati vse različne vrste želv, kuščaric in kač s celotnega ozemlja bivše skupne države. Zanimala so ga tudi naravovarstvena vprašanja, in leta 1980 je v soavtorstvu izdal prvi celostni pregled zakonodaje s področja varstva živalskih vrst v Sloveniji.

Vsi, ki smo Sava Breliha osebno poznali, smo pri njem, enako kot strokovne reference, cenili njegove osebnostne vrline. Bil je tih in skromen, vedno pripravljen pomagati s svojimi nasveti in strokovnim znanjem. Bil je pozoren in prijeten sogovornik, iz katerega je izžarevala dobrot, in globoko je bil vdan svoji družini. Za njim ostajajo številni zoologi, tako v Sloveniji kot v drugih središčih nekdanje skupne države, katerim je usmerjal prve korake v preučevanje živalstva ali pa so z njim sodelovali v različnih obdobjih svoje znanstvene kariere. Mnogi med njimi se s ponosom štejemo za njegove naslednike ali učence. Generacijam mladih naravoslovcev je bil prvi mentor in učitelj, v kasnejših obdobjih njihove kariere pa jim je nesebično posredoval lastne ugotovitve in jim omogočil neomejen dostop do študijskega materiala, ki je bil plod njegovega dela. Na tem materialu je bilo izdelanih lepo število diplomskih in podiplomski nalog, vključno z doktorskimi disertacijami. Nihče ne ve, v kolikšnem številu najrazličnejših projektov je bila determinacija hroščev (neplačano) Savovo delo. Prijatelje in sodelavce je imel po številnih mestih in državah, v Zagrebu, Beogradu, Brnu in Pragi, v Bukarešti in Londonu, v različnih obdobjih svoje kariere pa je z mnogimi izmed njih tudi objavjal.

Foto: Ciril Mlinar

Razstava v spomin Savu Brelihu, postavljena v Prirodoslovnem muzeju Slovenije junija 2012.

Leta 2010 je Savo v reviji Scopolia objavil 4. prispevek za favno hroščev Slovenije in že ob izidu povedal, da je to njegovo zadnje tako obsežno delo. V zadnjem desetletju je, skupaj s sodelavci, na več kot tisoč straneh povzel del znanja o živalski skupini, ki ima največje število vrst, tako v Sloveniji kot na planetu. Tudi s tem si je zagotovil trajno mesto v slovenski entomologiji. Neizbrisno sled je zapustil tako v celotnem slovenskem naravoslovju kot v Prirodoslovnem muzeju Slovenije, eni najstarejših nacionalnih ustanov na področju preučevanja favne, flore in gee. Na neki nenavaden in samo njemu lasten način pa je vplival tudi na življenje mnogih med nami. Bil je človek, kakršnega v življenju srečamo le redko.

Boris Kryštufek
Janez Gregori

Spominu Sava Breliha sta se poklonila dva njegovata strokovna kolega in prijatelja:

GOGALA, M. 2012. V spomin Savu Brelihu. *Acta entomologica slovenica*, 20(1), 2012: 89-91.

TARMAN, K. 2012. Slovo od biologa Sava Breliha. Nagovor ob slovesu na ljubljanskih Žalah 7. marca 2012. *Proteus* 74(7), 330-332.

Seznam objav Sava Breliha v reviji *Scopolia*:

- BRELIH, S., B. PETROV, 1978: Ektoparazitska entomofavna sesalcev (Mammalia) Jugoslavije. Insektivori in na njih ugotovljeni sifonapteri. *Scopolia* No 1, 67 pp.
- BRELIH, S., DANICA TOVORNIK, 1980: Iksodidni klopi, paraziti kuščeric (Lacertidae) v kraških in drugih predelih Jugoslavije. *Scopolia* No 3, 21 pp.
- BRELIH, S., 1986: Ectoparasitical Entomofauna of Yugoslav Mammals. II. Siphonaptera from *Dinaromys bogdanovi* and *Chionomys nivalis* (Rodentia: Cricetidae). *Scopolia* No 11, 47 pp.
- BRELIH, S., T. TRILAR, 2000: New Data on siphonaptera from *Dinaromys bogdanovi* (Rodentia: Muridae). *Scopolia* No 43, 22 pp.
- BRELIH, S., M. DÖBERL, B. DROVENIK, A. PIRNAT, 2003: Gradivo za favno hroščev (Coleoptera) Slovenije. 1. prispevek: Polyphaga: Chrysomeloidea (=Phytophaga): Chrysomelidae: Alticinae / Materialien zur Käferfauna (coleoptera) Slowenien. 1. Beitrag: Polyphaga: Chrysomeloidea (=Phytophaga): Chrysomelidae: Alticinae. *Scopolia* No 50, 279 pp.
- BRELIH, S., T. TRILAR, 2004: Siphonaptera of the Lesser Mole Rat (*Nannospalax leucodon* (NORDMANN, 1840)) (Rodentia: Muridae: Spalacinae) from the Western and Central Balkans. *Scopolia* No 52, 28 pp.
- BRELIH, S., B. DROVENIK, A. PIRNAT, 2006: Gradivo za favno hroščev (Coleoptera) Slovenije. 2. prispevek: Polyphaga: Chrysomeloidea (=Phytophaga): Cerambycidae / Material for the Beetle Fauna (Coleoptera) of Slovenia. 2nd contribution: Polyphaga: Chrysomeloidea (=Phytophaga): Cerambycidae *Scopolia* No 58, 442 pp.
- BRELIH, S., P. VIENNA, A. PIRNAT, 2008: Gradivo za favno hroščev (Coleoptera) Slovenije. 3. prispevek: Polyphaga: Staphyliniformia: Histeroidea / Material for the Beetle Fauna (Coleoptera) of Slovenia. 3rd contribution: Polyphaga: Staphyliniformia: Histeroidea. *Scopolia* No 63, 125 pp.
- BRELIH, S., A. KAJZER, A. PIRNAT, 2010: Gradivo za favno hroščev (Coleoptera) Slovenije. 4. prispevek: Polyphaga: Scarabaeoidea (=Lamellicornia) / Material for the Beetle Fauna (Coleoptera) of Slovenia. 4th contribution: Polyphaga: Scarabaeoidea (=Lamellicornia). *Scopolia* No 70, 383 pp.